

Prof. Dr. Konrad Lorenz

'Der Einstein der Tierseele'

De geschiedenis, ontwikkeling en gebruikswaarde van honden worden door kynologen al eeuwenlang vastgelegd. Maar wie zijn die kynologische auteurs? Wie bedoelen we als we praten over Toepoel en Van Bylandt of over Trummler en Lorenz? Onze Hond gaat op speurtocht...

♦ *Het Wenen van het 'fin de siècle', waarin Konrad Lorenz als lid van de rijke, erudiete, hogere klasse opgroeit.*

Instinctief gedrag

Prof. dr. Konrad Lorenz wordt gezien als de grondlegger van de ethologie, de gedragsbiologie. Hij baseert zijn methoden echter op onderzoeken van vorige generaties en vooral op die van zijn leermeester, ornitholoog Oskar Heinroth. Prof. Lorenz bereikt een grote wetenschappelijke status, maar blijft niet in zijn studeerkamer zitten. Hij wordt wereldwijd bekend door zijn observaties en analysering van instinctief gedrag bij dieren.

Erudiete, hogere klasse

In het Wenen van het 'fin de siècle' woont het echtpaar Adolf Lorenz en Emma Lechner. In 1885 wordt hun eerste zoon, Albert, geboren. Net als zijn vader zal Albert een internationaal bekende orthopedisch arts worden. Op 7 november 1903 wordt een tweede zoon geboren, Konrad Zacharias. Het gezin waarin Konrad opgroeit is dat van de rijke, erudiete, hogere klasse. In zijn jeugdijaren brengt Konrad veel tijd door in het buitenhuis van zijn ouders in Alten-

berg, een dorpje nabij Wenen. Daar ontwikkelt hij een grote liefde voor honden, vissen, vogels en insecten. Als zijn kindermeisje Selma Lagerlöfs *'Wunderbare Reise des kleinen Nils Holgerssons mit den Wildgänsen'* voorleest, heeft de kleine Konrad één wens: een wilde gans in de tuin. Het Auwald aan de Donau is zijn paradijs, waarin hij nauwlettend het gedrag van schildpadden, salamanders en kikkers bestudeert. Vanaf zijn kinderjaren ontwikkelt Konrad zich tot een expert in het instinctief gedrag van, vooral, vogels. Meer dan 75 jaar later schrijft hij – inmiddels gerespecteerd wetenschapper – zijn boek *'Ethologie der Graugans'* (1988). In zijn autobiografie lezen we: *'Ik beschouw gebeurtenissen uit vroege kinderjaren als héél bepalend voor de wetenschappelijke en filosofische ontwikkeling van de mens.'*

Obsessie

Lorenz bezoekt de Volksschule en het Schottengymnasium in Wenen. Daar treft hij leraren die Darwins evolutieleer behandelen en dan weet hij het zeker: hij wil zoölogie en paleontologie studeren. De evolutie is dan al zijn obsessie. In 1921 legt hij, met uitmuntend resultaat, de zogenoemde Matura af. Adolf Lorenz heeft voor zijn tweede zoon echter een medische studie in

• *Vader Adolf en zoon Konrad Lorenz in de jaren dertig van de vorige eeuw.*

Amerika in petto en Konrad gehoorzaamt. In 1922 vertrekt hij naar New York om aan de Premedical School van de Columbia University medicijnen te gaan studeren. Lang houdt hij het er niet uit, want in 1923 is hij terug om zijn medicijnenstudie aan de Weense universiteit voort te zetten. In 1928 studeert hij af en promoveert tot Doctor in de medicijnen. In 1927 trouwt Lorenz met zijn jeugdvriendin Margarethe Gebhardt, die hem tot 1951 financieel steunt bij zijn studies en onderzoeken.

Evolutietheorie

Van 1931 tot 1935 is Konrad Lorenz assistent op het Anatomische Instituut

INPRENTING

Inprenting is het leerproces waarbij vroege sociale interacties een grote rol spelen bij de ontwikkeling van het gedrag. Voor inprenting is er meestal sprake van een 'tijdvenster'. Buiten die periode is inprenting voor dat specifieke gedrag onmogelijk of moeilijk.

van de Weense universiteit waar prof. Hochstetter hem gelegenheid geeft behalve anatomisch ook ethologisch onderzoek te doen. Als Hochstetter vertrekt, verbiedt diens opvolger echter het ethologisch onderzoek. De katholieke kerk wijst Darwins evolutietheorie af en dus ook onderzoek daarnaar. In 1931 ontmoet Konrad in Berlijn twee mensen die bepalend zijn voor zijn wetenschappelijke loopbaan: de ornitholoog Oskar Heinroth en de zoöloog Erwin Stresemann. In 1933 promoveert hij in Wenen voor de tweede maal en mag zich dan ook Doctor in de zoölogie noemen. Vanaf 1937 onderricht Lorenz zoölogie aan de Weense universiteit, 'mit besonderer Berücksichtigung der vergleichenden Anatomie und Tierpsychologie'.

Inprenting

Het bekendste experiment dat Konrad Lorenz uitvoert, voor het eerst in 1935, is dat met ganzen die net uit het ei komen. Zij hebben de gewoonte direct hun moeder achterna te lopen. Vanaf 1935 brengt Lorenz heel wat 'ganzenzomers', zoals hij ze zelf noemt, in Altenberg door waar hij hen observeert en hun gedrag analyseert.

Anatomie: biologie die de structuur en organisatie van organismen behandelt.

Ethologie: gedragsbiologie; gedrag van dieren staat centraal.

Evolutieleer/Evolutietheorie: natuurwetenschappelijke verklaring voor de veranderingen in het leven op aarde.

Fysiologie: stofwisseling van levende organismen.

Matura: schriftelijke, laatste examens van jongvolwassenen aan het Oostenrijkse gymnasium.

NSDAP: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei; militairistisch en antisemitisch.

Ornithologie: vogelkunde.

Orthopedie: leer van het steun- en bewegingsapparaat.

Paleontologie: bestudering van de ontwikkeling van het leven op aarde in het geologisch verleden.

Zoölogie: bestudering van dieren.

De bekendste foto's zijn dan ook die waarop hij wordt gevolgd door een groepje ganzen, als ware hij moeder de gans. Omdat Lorenz degene is die direct gaat bewegen nadat de gansjes uit het ei komen, zien ze hem voor hun moeder aan. Ook andere bewe-

• *De bekendste foto's van Konrad Lorenz zijn die waarop hij is gefotografeerd met ganzen, zoals hier in 1964 in Beieren. (Foto Nina Leen).*

- Lorenz' grootste interesse ligt bij het observeren van dieren, van dichtbij of veraf. (Fotograaf onbekend).

gende voorwerpen worden door net geboren gansjes gevolgd. Dit proces is *inprinting*, een periode die ook bij het opgroeien van pups cruciaal is. Daarmee bewijst Lorenz '... dat wat voorgeprogrammeerd zit in het genetisch materiaal van het dier niet zozeer één of andere voorstelling van het moederdier is, maar een hechtingsmechanisme dat door een inwendige klok in actie wordt gesteld. Dit hechtingsmechanisme zien we bij heel wat diersoorten. Zo kan een hond die voor zijn vierde maand niet in contact met mensen komt niet meer of erg moeilijk gedomesticeerd worden. Bij honden is deze kritieke periode vastgesteld tussen de tweede en de dertiende week na de geboorte.' (formulering Wikipedia).

Krijgsgevangene

In dit artikel zijn meer details over Lorenz' loopbaan en zijn vele wetenschappelijke publicaties niet moge-

lijk. Wel is het interessant te weten hoe het hem vanaf 1938 – Hitler annexeert Oostenrijk met de zogenaamde 'Anschluss' – en in de jaren daarna vergaat.

Met een mooie carrière in het vooruitzicht, treedt Lorenz in juni 1938 toe als lid van de NSDAP. In zijn lidmaatschapsformulier schrijft hij: 'Ik kan zeggen dat mijn gehele wetenschappelijke werk toegewijd is aan de ideeën van de Nationaal Socialisten.' In 1940 krijgt hij een leerstoel in de vergelijkende psychologie aangeboden aan de Immanuel Kant Universiteit in Königsberg (Oost Pruisen). Werkt de katholieke kerk hem tegen, van de Nazi's krijgt hij alle ruimte bij zijn onderzoeken.

In 1941 wordt Lorenz opgeroepen voor het Duitse leger en in 1942 wordt hij naar het front bij Wizebsk (Rusland) gestuurd. Vanaf 1944 tot 1948 is hij krijgsgevangene van de Russen en werkt als arts in verschillende kampen in Rusland. Bij zijn terugkeer in Oostenrijk is hij werk-

loos, zonder zicht op een leerstoel, maar al in 1949 richt hij in Altenberg, met hulp van de Oostenrijkse Academie voor Wetenschappen, een ethologisch instituut op. Na de oorlog wordt zijn rol in de Tweede Wereldoorlog in diverse boeken en artikelen kritisch onder de loep genomen: '... österreichischer Vorzeigewissenschaftler, Mitläufer oder nationalsozialistischer Rassentheoretiker?' Men omschrijft hem als eerzuchtig, tot aanpassen bereid, maar ook als politiek naïef. Voor mij is Konrad Lorenz een typisch voorbeeld van iemand die op het verkeerde moment in het verkeerde land wordt geboren.

Zo kwam de mens aan de hond

Na zijn terugkeer uit Rusland schrijft hij in Wenen het talloze keren herdrukte en in vele talen verschenen boek 'Er redete mit dem Vieh, den Vögeln und den Fischen' ('Ik sprak met viervoeters, vogels en vissen'). De totale oplage gaat richting het miljoen exemplaren. In

- Lorenz bereikt een grote wetenschappelijke status, maar blijft niet in de studeerkamer. Hij wordt wereldwijd bekend door zijn observaties en analysering van instinctief gedrag bij dieren en dan vooral bij ganzen. (Fotograaf onbekend).

• In 1973 ontvangt Konrad Lorenz, samen met Karl von Frisch en de Nederlander Nicolaas Tinbergen (links), de Nobelprijs voor Fysiologie. (Fotograaf onbekend).

Nobelprijs

In 1950 richt het Max-Planck-Gesellschaft in Buldern (Westfalen) voor Lorenz een speciaal onderzoek station in voor 'Vergleichende Verhaltensforschung'. In 1955 begint men met de bouw van het prestigieuze 'Max-Planck-Institut für Verhaltensphysiologie' in Beieren, waarvan hij 1961 tot directeur wordt benoemd. In 1973 ontvangt Lorenz, samen met Karl von Frisch en de Nederlander Nicolaas Tinbergen, de Nobelprijs voor Fysiologie: 'Voor het onderzoek naar het gedrag van sociale dieren, in het bijzonder de verklaring van de 'danstaal' van bijen en hoe jonge vogels gefixeerd raken op hun moeder.' In hetzelfde jaar keert hij terug naar zijn ouderlijk huis in Altenberg. Zijn collectie grauwe ganzen gaat naar het Almtal bij Linz, waar een klein onderzoekstation is gevestigd, dat door zijn leerlingen wordt bemand.

Kynologie

De enorme verschillen tussen hondenrassen en hun temperamenten heeft Lorenz' grote belangstelling, zo ook hun vroege afstamming. Hij deelt honden in twee groepen in: de *Canis Lupus*, met wolvenbloed en wolfachtige kwaliteiten. Dat zijn Samoeden, Alaskan Malamutes,

1950 verschijnt 'So kam der Mensch auf den Hund' ('Zo kwam de mens aan de hond'); beide boeken maken hem in één klap wereldberoemd, ook buiten de kynologische wereld. Konrad Lorenz bezit een talent dat veel wetenschappers missen: hij kan zijn bevindingen begrijpelijk en met humor aan een groot publiek presenteren.

'Er redete mit dem Vieh, den Vögeln und den Fischen' verschijnt in 1949 in een Nederlandse vertaling. Het

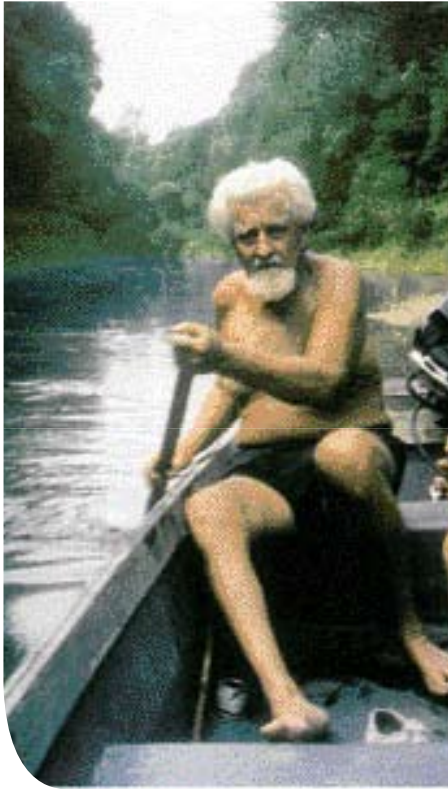
beleeft vele drukken en is antiquarisch nog ruim verkrijgbaar. Hetzelfde geldt voor 'So kam der Mensch auf den Hund', met als Nederlandse ondertitel 'over begrijpen en opvoeden van honden'. Hierin beschrijft Lorenz onder andere de karaktereigenschappen van zijn hond 'Stasi', een product van een ongeplande dekking tussen een Chow Chow teef en een Duitse Herdershond. Later herhaalt Lorenz deze combinatie en schrijft ook daarover in zijn boeken.

• In 1972 koopt Lorenz een Eurasier teefje, Nanette vom Jägerhof (links), uit de fokkerij van Charlotte Baldamus. (Foto: Archiv ZG).

• Konrad Lorenz' mooiste contact met de kynologie is ongetwijfeld zijn onderscheiding met de Gouden Erespeld van de FCI in oktober 1983. FCI president Lagerblad speldt prof. Lorenz de versierselen op.

• Konrad Lorenz, 80 jaar oud, in het Auwald aan de Donau. Auwälder zijn gebieden langs rivieren of beken met een natuurlijke vegetatie, die sterk worden beïnvloed door overstromingen. (Foto: B. Hassenstein).

Laiki, Chow Chows, enzovoort. De tweede groep zijn de *Canis Aureus*, die – aldus Lorenz – waarschijnlijk van de jakhalzen afstammen en daarom meer gedomesticeerd zijn: herdershonden, dogachtigen, jachthonden. Zijn theorie is dat het karakter van een hond een combinatie van beide soorten is en hij baseert zich daarbij ook op waarnemingen bij de eigen fokkerij. Deze theorie wordt later, onder meer door zijn medewerker Erik Zimen en prof. dr. Alfred Seitz, weerlegd. Lorenz' bekendste contact met de kynologie is zijn nauwe betrokkenheid bij de creatie van de Eurasier, door de Duitser Julius Wipfel. Als jonge man verslindt Wipfel Lorenz' boeken en vooral diens kruising tussen een Duitse Herdershond en

een Chow Chow heeft zijn grote interesse. Lorenz wil de Eurasier (dan nog Wolf-Chow geheten en een kruising tussen een Wolfspitz en een Chow Chow) wat meer op een wolf laten lijken en adviseert Wipfel een Husky in te kruisen, hetgeen overigens niet gebeurt. In 1972 koopt Lorenz een Eurasier teefje, *Nanette vom Jägerhof*, uit de fokkerij van Charlotte Baldamus. Ook correspondeert hij met Wipfel over het temperament van zijn honden. De Duitse rasvereniging benoemt hem tot erelid, omdat hij voor de fokkerij '*Orientierungspunkt und Wegweiser*' is geweest.

Volgens de opvattingen van hedendaagse wetenschappers zijn veel van Lorenz' beweringen door voortschrijdend inzicht ter discussie gesteld of ontkracht. Dat zien we ook als dr. M.A.J. Verwer in 1985 de zevende druk van '*Zo kwam de mens aan de hond*' recenseert. Hij heeft kritiek op een aantal stellingen van Lorenz, zoals op: '*Het is belachelijk bezorgd te zijn dat een hond een kind wat doet*' en '*Honden kunnen namelijk niet goed zien.*' Dr. Verwer schrijft dat Lorenz bij een zevende druk tijd genoeg heeft gehad om zijn huiswerk over te doen en het boek up to date te maken. Verwers conclusie: '*Als u nog een beginneling bent, leest u dit boek dan gerust*', is dodelijk. Echter, voor heel veel lezers blijft Lorenz dé grote man van 'de inprentingfase' bij dieren – 'der Gänseforscher'.

Gouden Erespeld van de FCI

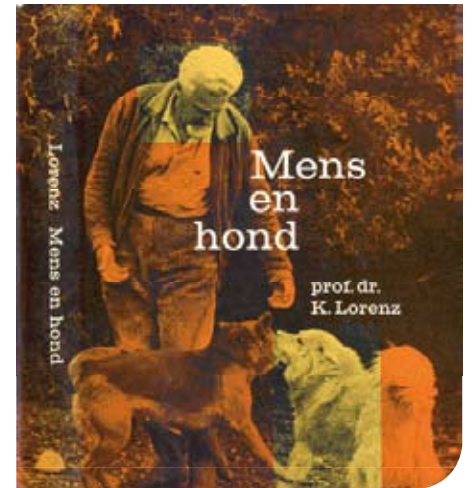
Lorenz' mooiste contact met de kynologie is ongetwijfeld zijn onderscheiding met de gouden erespeld van de FCI in oktober 1983. Speciaal voor zijn tachtigste verjaardag wordt in Wenen een internationaal symposium gehouden, waar door ethologen, psychologen en dierenartsen

wordt gesproken over de relaties tussen mensen en hun huisdieren.

Groene Partij

In de laatste jaren van zijn leven is Lorenz aanhanger van de Oostenrijkse Groene Partij. In 1985 geeft hij zijn naam aan de beweging '*Konrad Lorenz-Volksbegehren*' die de plaatsing van een waterkrachtstation bij Hainburg aan de Donau wil tegenhouden. Zijn argument is dat de omringende natuur wordt verwoest.

De grauwe gans laat hem niet los; één jaar voor zijn dood verschijnt '*Hier bin ich – wo bist Du?*', een nauwkeurige ethologische beschrijving van zestig jaar intensieve observatie van grauwe ganzen. Konrad Lorenz overlijdt op 7 februari 1989 in Altenberg aan nierfalen. Hij laat een vrouw, twee dochters, Agnes en Dagmar, en zoon, Thomas, na. ◀

• Uitgeverij Ploegsma in Amsterdam geeft vertalingen van Lorenz' boeken uit, zoals bij voorbeeld '*Mens en hond*', de vertaling van '*So kam der Mensch auf den Hund*'.

Niet alle pogingen om de namen van de fotografen te achterhalen zijn geslaagd. Eventuele rechtshouders kunnen zich wenden tot de auteur: horter@tiscali.nl